

Parik-säätiö sr

IMO-käsikirja

Itsemääräämisoikeuden vahvistaminen ja rajoitustoimenpiteiden käyttö erityishuoltolain mukaisessa työ- ja päivätoiminnassa

Itsemääräämisoikeus on jokaiselle kuuluva perusoikeus, joka muodostuu oikeudesta henkilökohtaiseen vapauteen, koskemattomuuteen ja turvallisuuteen. Siihen liittyvät läheisesti oikeudet yksityisyyteen ja yksityiselämän suojaan. Henkilökohtainen vapaus suojaa henkilön fyysisen vapauden ohella myös hänen tahdonvapauttaan ja itsemääräämisoikeuttaan. Sosiaalihuollon palveluissa henkilökunnan tehtävänä on kunnioittaa ja vahvistaa asiakkaan itsemääräämisoikeutta ja tukea hänen osallistumistaan palvelujensa suunnitteluun ja toteuttamiseen.

Tämän suunnitelman tarkoituksena on kuvata asiakkaan itsemääräämisoikeuden toteutumisen varmistamista Parik-säätiön työ- ja päivätoiminnoissa. Parik-säätiö on palvelukuvauksessa sitoutunut ottamaan asiakkaan toiveet, mielipiteet ja yksilölliset tarpeet huomioon kaikissa tilanteissa. Asiakkaalla on aito mahdollisuus vaikuttaa itseään koskeviin asioihin ja tehdä valintoja. Erityishuoltolain mukainen työ- ja päivätoiminta kuuluu Parik-säätiön omavalvontasuunnitelman piiriin yleisiltä osiltaan. Tällä ohjelmalla on määritelty itsemääräämisoikeussuunnitelma sekä ohjeistus rajoitustoimenpiteiden käytöstä.

Kuvaus itsemääräämisoikeuden varmistamisesta työ- ja päivätoiminnassa

Jokaisen asiakkaan päivä- ja työtoiminnan sisältö rakentuu yksilöllisistä tarpeista, asiakkaan omat erityispiirteet huomioiden. Asiakkailla on käytössä vaihtoehtoisia kommunikaatiomenetelmiä oman mielipiteen ilmaisuun ja turvaamaan ymmärretyksi tuleminen. Toiminnan suunnittelulla luodaan turvallinen toimintaympäristö. Palvelut järjestetään asiakaslähtöisesti, kunnioittaen asiakkaiden itsemääräämisoikeutta ja kuullen heidän toiveitaan. Lähtökohtana on asiakkaiden tasavertainen ja

oikeudenmukainen kohtelu. Päivä- ja työtoiminnassa sovelletaan sosiaalipalveluissa noudatettavia yleisiä hyvän palvelun ja ihmisoikeuksia kunnioittavan kohtelun periaatteita. Keskeisiä eettisiä periaatteita ovat asiakaslähtöinen ajattelutapa, jokaisen voimavarat huomioiva lähestymistapa ja yksilöllisyyden kunnioittaminen, jotka toteutuvat asiakkaan itsemääräämisoikeutena, oikeudenmukaisena kohteluna ja yksilöllisenä palveluna.

Asiakkaalla on mahdollisuus valintojen tekemiseen itseään koskevissa asioissa sekä vaikuttamisen mahdollisuus yhteisössä. Asiakkaan kanssa keskustellaan häntä koskevista päätöksistä ja tarvittaessa selitetään asioita päätöksenteon helpottamiseksi. Henkilökunta perehdytetään omavalvontaohjelmaan, -suunnitelmaan sekä IMO-ohjeistukseen. Tarvittaessa järjestetään lisäkoulutusta.

Itsemääräämisoikeus tarkoittaa:

- asiakkaiden oikeutta osallistua itseään koskevaan päätöksentekoon
- asiakkaan mahdollisuutta vaikuttaa palveluihinsa ja niiden järjestämiseen
- tiedon ja tuen saamista päätöksentekoa varten
- asiakkaiden voimavarojen tunnistamista, vahvistamista ja käyttämistä
- tukea valintojen ja päätösten tekemiseen

Oikeudenmukaisuus tarkoittaa:

- asiakkaiden kohtaamista tasa-arvoisesti
- kaikkien asiakkaiden kohtelua heidän tarpeidensa mukaisesti samoja periaatteita noudattaen
- sosiaalisen toimintakyvyn ylläpitämistä ja vahvistamista
- sosiaalisen yhteenkuuluvuuden turvaamista
- asiakkaan mahdollisuutta vaikuttaa ympäristönsä kehittämiseen

Yksilöllisyys tarkoittaa:

- asiakkaan näkemistä ainutlaatuisena, yksilöllisenä persoonana
- palvelun toteuttamista niin, että asiakas voi kokea itsensä arvokkaaksi ja tuntea elämänsä mielekkääksi
- vapautta ja valinnanmahdollisuuksia

- vastuunottoa omasta elämästä

Arjen työssä itsemääräämisoikeuden vahvistaminen näkyy asiakkaiden kannustamisena ja rohkaisemisena. Henkilöstö tunnistaa kehitysvammaisten henkilöiden mahdolliset haasteet ilmaista omaa mielipidettään tai rohkaistua kokeilemaan uusia asioita. Tähän kiinnitetään huomiota päivittäisissä kohtaamisissa antamalla asiakkaille vaihtoehtoja, ja kannustamalla tekemään itsenäisiä päätöksiä sekä suoriutumaan tehtävistä saaden onnistumisen kokemuksia. Asiakkaiden keskinäisiä sosiaalisia suhteita vahvistetaan ohjaamalla ja rohkaisemalla ryhmässä toimimiseen. Asiakkaille tarjotaan monipuolisia vaihtoehtoja, ja myös tehtäviä yksikön ulkopuolella ohjaajan tuella. Asiakkaille annetaan palautetta edistymisestä ja ohjataan heitä huomaamaan omia onnistumisiaan.

Toteuttamissuunnitelma

Toteuttamissuunnitelma on jokaiselle asiakkaalle tehtävä yksilöllinen suunnitelma päivä- tai työtoimintaa varten. Suunnitelma tehdään yhdessä asiakkaan, omaisen/asumispalvelun ja hyvinvointialueen edustajan kanssa. Suunnitelmaa arvioidaan vähintään 6kk välein tai tarvittaessa useammin, esim. asiakkaan tilanteen muuttuessa. Asiakas osallistuu aktiivisesti itse oman toteuttamissuunnitelmansa arviointiin. Asiakkaan aloittaessa palveluntuottajan toiminnassa suunnitelman tavoitteet kirjataan WALMU-asiakashallintajärjestelmään. Asiakkaan yksilöllinen IMO-suunnitelma laaditaan palvelun toteuttamissuunnitelman yhteyteen. Suunnitelma tehdään yhdessä asiakkaan kanssa keskustellen.

IMO-suunnitelma sisältää seuraavat tiedot:

1. Toimenpiteet asiakkaan itsenäisen suoriutumisen tukemiseksi, edistämiseksi ja itsemääräämisoikeuden vahvistamiseksi
2. Kohtuulliset mukautukset asiakkaan täysimääräisen osallistumisen ja osallisuuden turvaamiseksi (esimerkiksi toimintakykyä edistävän apuvälineen hankinta, henkilökohtainen avustaminen tai toimintayksikön tilojen uudelleen järjestely)
3. Asiakkaan käyttämät kommunikaatiomenetelmät (puhetta tukevat ja korvaavat keinot, esim. viittomat, graafiset merkkijärjestelmät, ilmeet ja eleet)

4. Keinot, joilla asiakkaan erityishuolto toteutetaan ensisijaisesti ilman rajoitustoimenpiteitä (esimerkiksi keskusteleminen, ohjaaminen tilanteessa tai siitä pois, tilajärjestelyt sekä käytökseen vaikuttavien tekijöiden ennakkollinen arvioiminen ja huomioiminen)
5. Rajoitustoimenpiteet, joita asiakkaan erityishuollossa arvioidaan jouduttavan käyttämään sekä tarvittavat asiantuntija-arviot niihin liittyen.

Suunnitelma laaditaan, vaikka rajoitustoimenpiteitä ei olisi käytössä. Tällöin suunnitelmaan kirjataan tieto, että rajoitustoimenpiteitä ei ole. Suunnitelmaan on myös hyvä kirjata kaikki sellaiset tilanteet/asiat, jotka viittaavat rajoittamiseen, mutta eivät sitä ole. Asiakkaan kanssa voidaan sopia toimintakäytännöistä, jotka edistävät hänen kuntoutumistaan ja/tai varmistavat hänen turvallisuuttaan. Tällöin kyse ei ole rajoitustoimenpiteistä. Asiakkaan kanssa tehdyt sopimukset kirjataan asiakkaan toteuttamissuunnitelmaan ja niistä keskustellaan asiakkaan kanssa toteuttamissuunnitelmaa päivitettäessä. Henkilökunta tiedostaa, että asiakkaalla on oikeus muuttaa mielensä sovituista asioista.

Tällaisia tilanteita voivat olla esimerkiksi:

- asiakkaan pyörätuolin haararemmi, joka on käytössä fysioterapeuttisista syistä
- asiakkaan henkilökohtaisten tavaroiden ym. säilyttäminen yksikössä esim. toimistossa, josta asiakas saa tuotteet halutessaan käyttöönsä

Työ- ja päivätoiminnan asiakkaalle laaditaan palvelutarpeen arvioinnin perusteella asiakassuunnitelma sosiaalihuoltolain 39 §:n mukaisesti. Kymenlaakson hyvinvointialueella asiakassuunnitelman laatii vammaispalvelujen sosiaalityöntekijä tai sosiaaliohjaaja. Asiakassuunnitelmaan kirjataan muun muassa omatyöntekijän ja asiakkaan näkemykset asiakkaan toimintakyvystä ja tarvittavista palveluista, sekä asiakkaan ja työntekijän yhdessä asettamat tavoitteet, joihin sosiaalihuollon avulla pyritään. Suunnitelmassa huomioidaan asiakkaan omat toivomukset ja mielipiteet tarvittavista palveluista ja toimenpiteistä.

Asiakassuunnitelmaan kirjataan myös IMO-suunnitelman olennaisin sisältö ja pohditaan

vaihtoehtoisia toimia, jotta asiakkaan itsemääräämisoikeutta ei tarvitsisi rajoittaa. IMO-suunnitelma laaditaan tämän vuoksi yhteistyössä erityishuollossa olevan henkilön, hänen laillisen edustajansa tai palvelujen suunnitteluun ja toteuttamiseen osallistuvan omaisen tai muun läheisen, vammaispalvelujen omatyöntekijän sekä tarpeen mukaan muiden henkilön arjessa mukana olevien tahojen (esim. päivä- ja työtoiminta) kanssa. Työ- ja päivätoiminnan tulee saada asiakkaan toiminnan kannalta tarpeellinen tieto asiakkaan omatyöntekijältä. Hyvinvointialueen IMO-suunnitelmassa mainitaan, että mikäli läheisten tai muiden tahojen ei ole mahdollista osallistua IMO-suunnitelman tekemiseen, heidän kanssaan sovitaan erikseen, miten he saavat tiedon suunnitelmasta. IMO-suunnitelma tulee lain mukaan tarkistaa aina tarvittaessa, kuitenkin vähintään kuuden kuukauden välein.

Menettelytavat rajoittamistoimenpiteiden välttämiseksi

Erilaisten rajoittamistoimenpiteitä vaativien tilanteiden välttäminen toteutuu parhaiten ennakoimalla. Päivä- ja työtoiminnan säännöt käydään läpi yhdessä asiakkaan kanssa perehdyttämisvaiheessa. Asiakas pääsee vaikuttamaan itse myös sääntöihin, sillä ne laaditaan/ tarkistetaan säännöllisesti päivätoiminnan yhteisön kanssa kuukausikokousten yhteydessä. Säännöt on kirjattu ylös ja ne ovat näkyvillä toimintayksikön seinällä. Soveltuvat tilat ja häiriötekijöiden välttäminen toimii myös ennakoituna haastaville tilanteille. Yksiköissä on mahdollisuus päästä rauhalliseen tilaan työskentelemään tai lepäämään jos ympäristö kuormittaa liikaa.

Asiakkaan kanssa työskentelevien on arvioitava tämän itsemääräämiskykyä voidakseen tukea asiakasta. Itsemääräämiskyvyn arvioinnin tavoitteena on saada tietoa asiakkaan kyvystä ymmärtää syy-seuraussuhteita, käyttää harkintakykyään ja säädellä omaa käyttäytymistään. Asiakkaan itsemääräämiskyky ja kyky päätöksentekoon riippuu asiakkaan kognitiivisista kyvyistä ja kyvystä ymmärtää syy-seuraussuhteita. Henkilöstö havainnoi arjen työssä asiakkaiden tunnetiloja ja ennakoi ylikuormitusta tai konflikteja.

Itsemääräämiskyky voi vaihdella myös tilanteen ja asiakkaan tilan mukaan. Asiakkaan itsemääräämiskyvyssä voidaan tunnistaa erilaisia tasoja. Asiakas voi esimerkiksi tarvita paljon tukea kaikessa päätöksenteossa, hän voi kyetä päättämään asioista täysin

itsenäisesti tai hänen itsemääräämiskykynsä on jotain tältä väliltä.

Jos toimintayksikön henkilökunta arvioi, että asiakkaan palvelussa joudutaan käyttämään rajoitustoimenpiteitä, toimintayksikkö pyytää kehitysvammalääketieteen poliklinikan sosiaalityöntekijän kautta erityishuoltolain edellyttämät lääketieteen, psykologian ja sosiaalityön arviot. Toimintayksikkö huomioi kyseisen vaativan moniammatillisen tuen asiantuntijaryhmän arvion ennen rajoitustoimista tehtävää päätöstä. Rajoitustoimenpiteitä ei saa käyttää itsemääräämiskykyiseen henkilöön. Erityishuoltolaissa mainittuja rajoitustoimenpiteitä voidaan käyttää ainoastaan silloin, kun seuraavat ehdot toteutuvat:

1. Erityishuollossa oleva henkilö ei kykene tekemään hoitoaan tai huolenpitoaan koskevia ratkaisuja eikä ymmärtämään käyttäytymisensä seurauksia.
2. Rajoitustoimenpiteen käyttäminen on välttämätöntä erityishuollossa olevan henkilön terveyden tai turvallisuuden taikka muiden terveyden tai turvallisuuden suojaamiseksi taikka merkittävän omaisuusvahingon ehkäisemiseksi.
3. Kun muut, lievemmat keinot eivät ole tilanteeseen soveltuvia tai riittäviä

Itsemääräämisoikeuden rajoittamisen periaatteet

Työ- ja päivätoiminnan asiakkuus perustuu ensisijaisesti vapaaehtoisuuteen, ja palveluja toteutetaan lähtökohtaisesti rajoittamatta henkilön itsemääräämisoikeutta.

Rajoitustoimenpiteille on aina oltava laissa säädetty peruste ja sosiaalihuollossa itsemääräämisoikeutta voidaan rajoittaa ainoastaan silloin, kun asiakkaan tai muiden henkilöiden terveys tai turvallisuus uhkaa vaarantua. Itsemääräämisoikeutta rajoittavista toimenpiteistä tehdään asianmukaiset kirjaukset palveluntuottajan asiakashallintajärjestelmään.

Kirjauksesta tulee ilmi seuraavat asiat:

Rajoitustoimenpiteen kuvaus

Asiakkaan näkemys rajoitustoimenpiteestä ja sen perusteista

Rajoitustoimenpiteen vaikutukset erityishuollossa olevaan henkilöön

Rajoitustoimenpiteen alkamis- ja päättymisajankohta

Asiakaskertomukseen ei ole välttämätöntä jokaisella kerralla kirjata rajoittamistoimenpiteen käytön syytä, koska perustelut ilmenevät rajoittamistoimenpiteestä tehdystä päätöksestä, toteuttamissuunnitelmasta ja rajoittamistoimenpiteen jälkiselvittelystä.

Jos haastavia tilanteita tulee, ne käsitellään työyhteisössä mahdollisimman pian tapahtuneen jälkeen. Purku on tarpeellista silloin, kun tilanne on koettu vaaralliseksi, pelästyttäväksi, uhkaavaksi tai muulla tavoin kuormittavaksi. Erityisesti asiakkaan haastava, uhkaava tai aggressiivinen käytös voi aiheuttaa haasteita työssä jaksamiselle, jos asiaa ei käsitellä huolellisesti. Haastavan tilanteen nopealla purkamisella pyritään tukemaan työntekijöiden työssä jaksamisen lisäksi asiakastyön laatua. Kun tilanteet puretaan riittävän hyvin, ei haastavasti käyttäytynyt asiakas leimaudu pitkäksi aikaa tai jopa pysyvästi niin sanotusti vaikeaksi asiakkaaksi.

Haastavan tilanteen purkaminen voidaan tehdä esimerkiksi järjestämällä purkutilaisuus tai käsittelemällä tilanne työpaikkapalaverissa mahdollisimman lähellä tapahtuma-aikaa. Tilanteen purkajana voi toimia esihenkilö, tiimivastaava tai kuka tahansa työyhteisön jäsen, joka ei ollut mukana tilanteessa. Purkutilanteessa on tärkeää, että kaikki tilanteeseen osallistuneet saavat kertoa tuntemuksensa ja pohtia tilannetta. Esihenkilö arvioi tapauskohtaisesti jatkotoimien tarpeen ja ohjaa tarvittaessa osalliset työterveyshuoltoon. Jos haastavassa tilanteessa on osallisena muita asiakkaita, on heille annettava myös mahdollisuus purkaa tuntemuksiaan ja tulla kuulluksi tilanteen jälkeen. Asiakastyössä esiin nousevat haastavat tilanteet käsitellään mahdollisimman aikaisessa vaiheessa ja asiakkaalle selvitetään tilanteeseen liittyvät mahdollisuudet.

Lähde: Kymenlaakson-hyvinvointialue-IMO-käsikirja